

LLIBRES D'HORES MANUSCRITS A LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA

per ANNA GUDAYOL

A la fi de l'edat mitjana, l'evolució de les pràctiques religioses, que s'orienten cap a un enfortiment de la devoció privada personal, i, paral·lelament, el progrés de la implantació de la lectura silenciosa fan que un nombre creixent de laics experimentin el desig de posseir un llibre que els ajudi en l'exercici de la seva devoció. Tot això, lligat a la popularització dels llibres característica de la baixa edat mitjana i molt particularment del segle xv, contribueix a la proliferació del que anomenem llibres d'hores, un llibre de devoció portàtil que recull diverses pregàries i altres textos sovint presents en els breviaris utilitzats pels religiosos.

Els llibres d'hores són, de lluny, els manuscrits que han sobreviscut amb més facilitat; de vegades podria semblar que, al segle xv, tothom en tenia un exemplar. De fet, encara ara n'hi ha molts que surten a la venda en llibreries d'antiquari o en subhastes d'objectes d'art, i un bell full d'un llibre d'hores pot adquirir-se per un preu no massa elevat; d'altra banda, la bellesa de les seves imatges, relacionades sovint amb el cicle del naixement (l'anunciació als pastors, el naixement, l'adoració dels mags, la fugida a Egipte), fa que les trobem sovint reproduïdes en felicitacions de Nadal. Els més cèlebres són, sens dubte, els relacionats amb els grans noms de la reialesa i l'aristocràcia medieval (les *Grandes Heures* i les *Petites Heures* del duc de Berry o els volums dedicats a les reïnes Anne de Bretagne o Maria de Navarra); però aquests còdexs, absolutament excepcionals, no són pas els més típics, els que una família medieval benestant hauria pogut adquirir. La Biblioteca de Catalunya conserva precisament una bella mostra d'aquesta categoria de llibres d'hores, que intentarem presentar-vos a continuació.

El Llibre d'hores: definició i estructura

El llibre d'hores es un llibre de devoció compost per diversos textos piadosos que el seu propietari podia llegir en privat. Tot i que la compo-

sició és variable, comprèn essencialment un conjunt de pregàries i salms que s'han de recitar a cadascuna de les vuit hores canòniques del dia, des de matines fins a completes. Les seccions més freqüents en què es divideix són les següents:

- els manuscrits comencen gairebé sempre amb un *calendari litúrgic*, que enumera els dies dels sants per cada mes i que porta, al capdemunt de la pàgina, les lletres KL (*kalendas*) il·luminades. Generalment les festes ordinàries s'escriuen en tinta negra i les especials en tinta vermella; una variant, característica dels tallers de producció de París, consisteix en escriure els noms dels sants alternadament en blau i en vermell i les festes importants en or;
- sovint entre el calendari i les hores de la Mare de Déu es troben extrets dels quatre evangelis, normalment amb relació al naixement;
- a continuació és freqüent la presència de dues pregàries a la Mare de Déu, *Obsecro te* i *O intemerata*, tot i que poden trobar-se també en d'altres situacions dins del llibre (després de les diverses hores, a la i dels sufragis als sants).
- la part essencial del manuscrit (sovint tot el primer terç del volum) comprèn les *hores de la Mare de Déu*, que consisteixen en un seguit de pregàries i salms en honor de la Mare de Déu que han de ser recitades a cadascuna de les hores canòniques: matines, laudes, prima, tèrcia, sexta, nona, vespres i completes. L'inici de cada hora va marcat tradicionalment per una gran caplletra, acompanyada sovint per una miniatura. Les matines comencen pel verset «*Domine labia mea aperies et os meum annuntiabit laudem tuam*» (Ps. 152, 162 i 163), mentre que les hores de laudes a vespres per «*Deus in adiutorium meum intende*» (Ps. 150, 156 i 160), i les completes per «*Converte nos, Deus, salutoris noster*» (Ps. 149, 161, 181 i 182). Cadascuna de les hores es componia d'un himne curt, diversos salms (normalment tres), una breu lectura o capítol i una pregària, a més de diverses antífoes, versets i responsoris.

A continuació de l'ofici de la Verge hi ha normalment altres textos, que varien enormement segons la regió i segons el que el destinatari volia que hi fos inclòs o segons el que estava disposat a pagar:

- els *set salms penitencials* (ps. 6, 31, 37, 50, 101, 129 i 142), que fan l'ofici de súpliques per obtenir el perdó dels pecats, seguint per la *letania*;
- l'*ofici de difunts*, que comprèn salms i altres pregàries destinades inicialment a ser recitades al voltant d'una sepultura,

però que també podien ser pregades cada dia per recordar la pròpia mort, o per preparar-se contra l'arribada sobtada d'aquesta;

- les *hores de la santa creu* i les *hores del sant esperit*, bé en la versió completa bé, en la majoria dels casos, en una versió compendiosa;
- un seguit de pregàries o *suffragis dels sants*, molt variables en el nombre i les atribucions dels sants segons la regió;
- algunes pregàries afegides en la llengua del comandatari; dins de l'àmbit francès, les més corrents son una pregària a la mare de Déu, les *Quinze joyes* (antecedents dels nostres goigs) i una pregària a Jesucrist a la creu, les *sept requêtes*;
- d'altres textos curts, diversos himnes, com els versos de sant Bernat i d'altres.

Els textos són gairebé sempre en llatí, tot i que sovint part de les rúbriques i alguns dels textos (el calendari, algunes pregàries) puguin ésser escrits en una llengua vulgar. Trobem, però, alguns llibres d'hores que excepcionalment estan escrits enterament en llengua vulgar; aquest costum sembla haver estat particularment corrent als Països Baixos, on el nombre de volums conservats escrits en neerlandès és molt notable.

Finalment, pel que fa a les mesures es tracta normalment de volums relativament petits, fàcils de transportar, tot i que pugui haver-hi entre ells notables diferències de tamany, que fan que se'n puguin trobar fins i tot prou grans com per ésser disposats damunt d'un faristol.

Producció i difusió

Els llibres d'hores no són llibres litúrgics oficials, sota el control de les autoritats eclesiàstiques, sinó que es tracta, en bona mesura, de reculls confeccionats per «llibreters» seglars en funció de les necessitats i preferències dels seus clients. Per les raons abans esmentades, el llibre d'hores esdevingué un objecte realment popular, fins i tot entre gent que mai no havia tingut un llibre. La demanda de quantitats sense precedents d'aquest tipus d'obres va provocar que els llibreters desenvolupessin nous mètodes de producció i de venda en grans quantitats.

Tal i com comenta De Hamel, especialista en la il·luminació dels manuscrits, si una persona benestant s'adreçava al carrer de davant de Notre Dame, on es concentrava tradicionalment un dels sectors importants de la producció de llibres a París, per tal d'adquirir un llibre d'hores, tenia varies opcions: o bé podia comprar-ne un de ja fet, o podia encarregar-ne un, indicant els textos que volia incloure i fins i tot el nombre de

miniatures.¹ Sembla ser que els llibreters actuarien com a mitjancers entre copistes, il·luminadors i relligadors i clients; així, els diversos quaderns d'un llibre d'hores podrien haver estat copiats alhora per diversos copistes, mentre que les il·lustracions eren pintades per diversos miniaturistes a partir, sovint, de models preestablerts. Diversos indicis recolzen aquesta hipòtesi: en primer lloc, les miniatures d'un mateix llibre són sovint l'obra de dues o més mans; d'altra banda, moltes vegades els fulls que porten miniatures estan fets amb un pergami de gruix i textura diferent al de la resta de fulls del llibre. De fet, en força casos el revers d'aquests fulls és en blanc, i el recompte de fulls dels quaderns ens confirma que hi han estat afegits amb posterioritat. Finalment, pel que fa a la relligadura, molt sovint era el llibreter qui la proporcionava: cuir curat estampat amb petits rectangles. El tall sovint era decorat, i de vegades pintat. El llibre d'hores era un bé preciós; era, sovint, l'únic llibre.

La majoria de volums que ens han pervingut són sobretot francesos, però la producció de llibres d'hores fou també molt nodrida a les riques viles burgeses de Flandes, que semblen, a més, haver-se especialitzat en l'elaboració d'aquest tipus de llibres per al mercat anglès, o als Països Baixos. Se'n produïren també, tot i que en menor quantitat, a Itàlia i a la Península Ibèrica. Els llibres d'hores foren més rars a Alemanya i generalment de mala qualitat a Anglaterra. Ara bé, a hores d'ara i amb excepció de la producció francesa i flamenca, que han estat l'objecte d'un cert nombre d'estudis i exposicions, l'escassetat de dades sobre els autors de llibres d'hores (molt pocs estan firmats) fa que molts detalls sobre la seva fabricació en altres indrets se'ns escapin.²

Usos

Pel que fa al seu ús quotidià, cal tenir en compte que són llibres de pregàries pensats per a ser utilitzats a casa més que no pas a l'església, ja que el llibre d'hores no és altra cosa que una variant destinada als laics, més curta, del cicle de pregàries monàstiques. En principi, els propietaris s'havien d'aturar vuit cops al dia per recitar en veu baixa els textos

1. «Vers 1400, c'était sans doute à un libraire que bon nombre de gens auraient commandé un Livre d'Heures. Le client devait expliquer ce qu'il voulait, et on lui montrait peut-être un choix de Livres d'Heures d'occasion. Il est possible, mais peu probable, que le commerçant ait en magasin quelques cahiers de nouveaux manuscrits, déjà prêts mais pas encore reliés. Le client discuterait alors du choix de textes qu'il aimerait que l'on ajoute aux éléments de base d'un Livre d'Heures» (Christopher de Hamel, «Des Livres pour tout le monde». A: *Une histoire des manuscrits enluminés*. Londres: Phaidon, 1995, p. 168-199).
2. Pel que fa a la producció de llibres d'hores en l'àmbit francès, vegeu M. Meiss, *French painting in the time of Jean de Berry*, Londres-New York, 1967-1974, i P.M. de Winter, «Copistes, éditeurs et enlumineurs de la fin du XIVe siècle: la production à Paris de manuscrits à miniatures», a *Actes du 100e Congrès National des Sociétés Savantes*, Paris, 1978, p. 173-198, així com els catàlegs de les exposicions.

apropiats; algunes descripcions contemporànies ens mostren gent que així ho feia. De fet, tot i que ara ens pugui semblar llarga, la recitació interioritzada i mecànica dels oficis no ocupa gaire temps; alguns textos doctrinals de l'època aconsellen, almenys, de recitar les matines i la prima en despertar-se. És difícil, però, saber fins a quin punt molts d'aquests llibres van ser realment utilitzats. Alguns manuscrits estan en tan bon estat de conservació que és difícil d'imaginar que s'hagin fet servir gaire; però si s'observen atentament, molts dels manuscrits, entre ells la pràctica totalitat dels conservats a la Biblioteca de Catalunya, presenten nombroses marques d'ús. Cal tenir igualment en compte que molts d'ells no han ni tan sols perviscut fins al nostres dies justament per raó del seu ús.³

Deixant de banda la utilització purament religiosa, els llibres d'hores serviren per a d'altres funcions. Com ja hem comentat, eren obres molt populars; famílies que no havien tingut mai cap llibre en compraven un, que és convertia en l'únic llibre que posseïen, i sovint el farcien d'anotacions referents a dates d'importància per a la família: naixements, baptismes, traspassos i altres esdeveniments. Una bona prova de l'extensió del seu mercat ens la dona el fet que entre 1485 i 1530 s'imprimissin almenys 760 edicions de llibres d'hores, i encara en queden molts més de manuscrits que d'impresos. Era el llibre més important i més freqüent a les llars medievals, i molts dels seus textos eren coneguts de memòria. De fet, molta gent aprenia a llegir en un llibre d'hores; el mot «primer» (que en anglès designa l'abecedari) es fa ressò de l'ofici de prima que es llegia en el llibre d'hores cada matí. L'amplitud i la importància del seu ús el converteixen així en una peça important per a l'estudi no solament de la història de l'art, sinó també de l'educació popular.

Edicions

Malgrat la importància del seu impacte cultural, molt més gran que el de molts textos literaris, no hi ha encara cap edició comentada del llibre d'hores destinada als estudiosos de l'edat mitjana. Cal reconèixer, no obstant, que la tasca és difícil, tant pel gran nombre de variants degudes als diferents usos com per la varietat de matisos i estils dins de les rúbriques o per la diversitat dels textos afegits als elements bàsics, així com pel gran nombre de testimonis conservats. Les variants, però, són sovint particularment interessants per als historiadors del llibre, ja que ens ajuden a descobrir-ne l'origen i de vegades a datar-lo; seria necessari de trobar una disposició que retés compte d'aquesta enriquidora diversitat.

3. Pel que fa a la utilització dels llibres d'hores, vegeu Paul Saenger, «Prier de bouche et prier de coeur: le livre d'heures du manuscrit à l'imprimé», a Roger Chartier (dir.), *Les usages de l'imprimé (XVe-XIXe siècle)*, Paris: Fayard, 1987, p. 191-227.

En aquest moment podem trobar una edició bilingüe llatí-anglès, sense comentaris, del text bàsic a Internet.⁴ Dins de l'àmbit català, cal esmentar l'edició de Germà Colon d'un llibre d'hores en català, una rareza conservada a la biblioteca de la Societat Castellonenca de Cultura.⁵ Pel que fa a la història de la cultura catalana, seria interessant d'arribar a fer un inventari dels llibres d'hores escrits dins de l'àmbit català, i molt particularment d'aquells que, com el manuscrit 54 de la Biblioteca de Catalunya (núm. 1) duen part de les rúbriques en català.⁶

Identificació i descripció

Especialista en manuscrits medievals a Sotheby's, Christopher de Hamel presenta en el seu estudi sobre els manuscrits il·luminats algunes de les dificultats que es plantegen a l'estudiós del llibre d'hores.⁷ D'una banda, el gran nombre d'exemplars conservats i la seva dispersió; d'altra, l'atenció relativament minvada que se'ls atorga en els catàlegs de manuscrits, que en donen sovint una descripció molt succinta. El seu estudi ha estat conreat de manera gairebé exclusiva pels historiadors de l'art, que els han tractat com a suport de belles il·lustracions, més que com a obres amb una entitat pròpia. Això ha comportat que s'hagi donat una gran importància als manuscrits particularment luxosos, comanditats per membres de la reialesa o de l'alta noblesa i pintats sovint per mestres de renom, mentre es deixaven de banda els manuscrits més corrents. L'estudi d'aquests darrers, que tot i estar també bellament il·luminats resulten, al costat dels primers, relativament senzills, passa per la identificació de les variants a què pertanyen i dels textos utilitzats.⁸ Les característiques que cal tenir en compte per descriure un llibre d'hores són:

4. <http://membres.tripod.com/~gunhouse/hourstxt/>
5. Germà Colon (ed.). *Llibre d'hores*, rev. P. Nolasc del Molar. Barcelona, 1960 (Els Nostres Clàssics, A 87).
6. El ms. 39 de la Newberry Library de Chicago inclou alguns textos en català; igualment, revisant els catàlegs de subhastes de manuscrits de cases com Sotheby's o Christie's es veuen aparèixer, de tant en tant, alguns llibres d'hores dels quals s'especifica que contenen rúbriques en català.
7. «Personne n'a jamais fait le compte du nombre de Livres d'heures qui existent encore. Cela serait possible (et fort utile), mais exigerait une grande patience, car les Livres d'Heures sont éparpillés dans le monde entier, bien plus que tout autre objet fabriqué au Moyen Âge.(...) Ils ont toujours été quelque peu méprisés par les bibliothécaires sérieux, quoique très recherchés par les collectionneurs privés. C'est exactement pour ceux-là que l'on faisait des Livres d'heures. Ils n'étaient destinés aux moines, ni aux bibliothèques universitaires, mais aux gens ordinaires.(...) Ils étaient faits pour être tenus dans la main, et admirés pour leurs enluminures délicates, plutôt que pour séjourner sur une étagère de bibliothèque et servir pour leur texte. Ils continuent à faire les délices des bibliophiles» (CHRISTOPHER DE HAMEL, «Livres pour tout le monde». A: *Une histoire des manuscrits enluminés*. Londres: Phaidon, 1995, p. 168).
8. Pel que fa a la descripció dels llibres d'hores, vegeu M. R. James, «Points to be observed in the description and collation of manuscripts, particularly Books of Hours». A: *A descriptive catalogue of the manuscripts in the Fitzwilliam Museum*. Cambridge, 1895, p. XIX-XLI.

- el *ritus* a què pertanyen les hores de la Mare de Déu, que varia segons la diòcesi o segons la vila. La major part de les grans viles franceses segueixen el seu ritus particular: París, Rouen, Le Mans, Besançon...; a Anglaterra se segueix normalment el de Salisbury, conegut com a Sarum. Però el més extès és el ritus romà, que s'utilitza no només a Itàlia sinó també a Flandes o a la península Ibérica. Per identificar el ritus que segueix un llibre d'hores cal buscar els oficis de prima i de nona i comprovar quin és el capítol i quina l'antífona que el precedeix;⁹
- el *calendari* que es troba al principi, ja que els sants regionals acostumen a estar escrits en vermell, cosa que ens permet identificar la zona de producció del manuscrit: sant Bavó remet a Gant i Bruges i mentre que santa Genoveva remet a París. El calendari pot ésser també pràctic en alguns casos per datar el manuscrit, com quan apareixen sants canonitzats únicament al s. xv;
- les *letanies* i les pregàries als sants, per les mateixes raons que el calendari;
- l'*escriptura* i l'*ornamentació*, que ha estat parcialment estudiada per als tallers francesos (on, a més del gran centre de producció parisenc trobem tallers escampats per tot el territori) i flamencs, però molt poc per als tallers d'altres àmbits geogràfics;
- les insercions de rúbriques o de pregàries en *llengües* altres que el llatí.

Els llibres d'hores de la Biblioteca de Catalunya

La Biblioteca de Catalunya rebé, a finals dels anys 50, el generós llegat de la biblioteca del bibliòfil català Jaume Espona i Brunet, que comprenia nombrosos manuscrits i un gran nombre d'incunables i edicions de l'època moderna. Entre els manuscrits destacava un conjunt de nou llibres d'hores (núms. 4-12), molts dels quals en molt bon estat de conservació. Aquest llegat s'afegí a tres altres volums que havien estat anteriorment per la Biblioteca, un dels quals havia pertangut a Marià Aguiló (núm. 1) i un altre a Alexandre de Riquer. A aquest conjunt cal afegir tres fulls solts identificats recentment entre la col·lecció de fragments de còdexs de la Biblioteca. Els tretze manuscrits constitueixen una mostra no genys menyspreable de la producció de llibres d'hores del segle xv.

La immensa majoria (núms. 1-4, 8-10, 12) segueixen el ritus romà, tot i provenir d'àmbits geogràfics diferents: Catalunya (núm. 1), Flandes (núms. 2-4, 8, 10 i, probablement, 12), Itàlia (núm. 9); n'hi ha dos que

9. Unes taules força completes dels capítols i antífones utilitzats en els diferents riuts es troben a F. Madan, «Hours of the Virgin Mary (tests for localization)», *Bodleian Library Record*, núm. 3 (1920-1922), p. 40-44.

segueixen l'ús de París (núms. 6-7), i un altre, el de Salisbury (núm. 11). Finalment el núm. 6 tot i haver estat confeccionat sens dubte en territori flamenc (a les letanies figura santa Amelberga, venerada particularment a Gant) segueix un ús que no s'ha pogut identificar.

Dos d'aquests volums van esser personalitzats amb pregàries escrites en la llengua del destinatari: el núm. 8, un llibre d'hores segons l'ús de Roma copiat a Flandes, fou encarregat molt probablement per un personatge d'origen castellà, ja que als dos darrers fulls inclou una pregària en castellà. En el cas del núm. 7, un llibre d'hores segons l'ús de París, els últims 20 fulls, que corresponen al final de l'avantdarrer i als dos darrers quaderns, inclouen dues pregàries en provençal, d'una altra mà. Tot i que el canvi de mà fa pensar que el text fou afegit després pel propietari, és difícil determinar si el volum va ser venut amb uns 20 fulls en blanc o si, com sembla més probable, els dos darrers quaderns varen ser afegits amb la intenció justament de personalitzar el llibre. El comandatari d'aquesta pregària sembla que hauria de ser la persona que va fer fer-hi la relligadura actual, que porta inscrita al pla anterior el nom «Grasset», originari del sud de l'actual territori francès.

Un altre dels elements amb què els diferents posseïdors han personalitzat els seus llibres és l'enquadernació; de fet, pràcticament cap dels manuscrits de la biblioteca conserva l'enquadernació d'origen. Les més antigues són les que corresponen al núm. 8, pràcticament contemporània, de pell vermella repussada amb ferros daurats i amb els talls igualment daurats, i la senzilla enquadernació de pell sobre fusta del núm. 5. L'enquadernació, molt senzilla, en pell negra del núm. 10 sembla haver estat afegida posteriorment aprofitant la d'un altre volum; no sabem si per aquesta raó els marges, sens dubte molt malmesos ja en el moment de la nova relligadura, van ser grollerament retallats. La resta van ser afegides pels seus propietaris als segles XIX i XX; destaca la del núm. 6, una enquadernació a la gòtica sortida del taller parisií de Gruel, i les enquadernacions de Brugalla per a dos dels manuscrits procedents de la col·lecció Espona, els núms. 9 i 12.

Finalment, pel que fa a l'ús, val a dir que els volums que conserva la Biblioteca de Catalunya van ser efectivament utilitzats, i molt sovint. Una de les conseqüències indirectes d'aquest ús és l'esmoreïment de les ornamentacions marginals de molts d'ells, gastades a força de rebre la carícia dels dits dels seus propietaris; d'altres, curioses però que ens produeixen alhora una certa sensació de malestar, són les notes marginals com les que trobem al núm. 1, o les pregàries afegides posteriorment aprofitant els espais en blanc disponibles, com en el cas del núm. 11, farcit de pregàries d'una mà de finals del XVI, contemporània potser de la relligadura. Per acabar, un exemple flagrant de la reutilització d'un llibre d'hores ens el dona el núm. 13, que correspon a uns tres fulls d'un llibre d'hores que varen ser cosits per tal de fer-ne una butxaca.

Altres col·leccions de llibres d'hores a Catalunya

Voldríem acabar fent un curt esment d'alguns altres llibres d'hores conservats a d'altres biblioteques catalanes, mencionats per Josep Janini en el seu catàleg de manuscrits litúrgics:¹⁰

- els manuscrits 1841 i 1859 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, descrits per F. Miquel¹¹ (Janini, núm. 479 i 480);
- el manuscrit 136 de la biblioteca del Seminari diocesà de Girona, descrit pel mateix Janini i per Josep M. Marquès¹² (Janini, núm. 511);
- els manuscrits 53, 66 i 851 de la Biblioteca de Montserrat, descrits per Dom Alexandre Olivar¹³ (Janini, núms. 573, 574 i 600);
- el manuscrit 4 de la biblioteca del monestir de Poblet, descrit igualment per Josep Janini i J. Ricomà¹⁴ (Janini, núm. 615);
- els manuscrits 87, 88,89,90 i 91 de la Biblioteca episcopal de Vic, descrits per J. Gudiol¹⁵ (Janini, núms. 841-845).
- els tres llibres d'hores conservats a la biblioteca del Palau de Perelada, descrits per Inés Padrosa,¹⁶
- i, finalment, el llibre d'hores conservat a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona.¹⁷

A aquest bell conjunt caldria afegir tots aquells que continuen en mans privades. Entre ells presenten un especial interès per a la història del llibre i dels usos religiosos en terres catalanes aquells que, com el primer exemple del nostre catàleg, inclouen rúbriques en català; alguns d'ells surten a la venda, de manera esporàdica, en cases de subhastes i llibreries d'antiquari nacionals i estrangeres. Esperem que abans n'hi hagi que puguin acabar per integrar-se en alguna de les nostres biblioteques.

10. Josep Janini, *Catálogo de manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. II: *Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos: Aldecoa, 1980.
11. F. Miquel Rossell, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Madrid, 1958-1969.
12. Josep Janini i Josep M. Marquès, «Manuscritos de la colegiata de San Félix de Gerona», *Hispania sacra* 15 (1962), p. 401-437.
13. Alexandre Olivar *Els manuscrits litúrgics de la Biblioteca de Montserrat*, Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1969; descripcions reproduïdes dins id., *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Montserrat*, Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977.
14. Josep Janini i J. Ricomà, «Manuscritos latinos existentes en Poblet», dins *Miscelanea populetana*, 1966, p. 209-228.
15. Josep Gudiol, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII de l'Episcopat de Vic*, Barcelona, 1934; publicat com a article dins del *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*, VI (1920-1922), p. 59-97, VII (1923-1927), p. 59-154 i VIII (1934), p. 46-120 i editat després de forma conjunta (Barcelona: Imp. de la Casa de la Caritat, 1934).
16. Inés Padrosa, «Catàleg de manuscrits catalans de la Biblioteca del castell de Perelada». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 40 (1999), p. 309-379, núms. 51-53.
17. Descriu per Josefina Planas Bádenas, «Bernat Martorell i la il·luminació del llibre; una aproximació al Libro de Horas del Archivo Histórico Municipal de Barcelona». *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, 46 (1991), p. 115-135.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia bàsica

- DELAISSÉ, L. M. J. «The importance of the Book of Hours for the History of the medieval Book» A: L. RANDALL (ed.). *Gathering in honor of Dorothy Miner*. Baltimore, 1974, p. 203-225.
- HARTHAN, John (ed.). *The Book of Hours*. Nova York: Crowell, 1977.
- HARTHAN John, *Books of Hours and their owners*. Londres, 1977.
- BACKHOUSE, Janet. *Books of Hours*, Londres, 1985.
- WIECK, Roger S. *Painted Prayers: the Book of Hours in medieval and Renaissance Art*. Nova York: George Braziller, 1997.

Catàlegs de biblioteques

- LEROQUAIS, Victor. *Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale*. París, 1927.
- ACHTEN, G. i KNAUS, H. *Die Handschriften der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek*, vol. 1, *Deutsche und niederlandischen Gebetbuchhandsschriften*. Darmstadt, 1959; vol. 3, *Lateinische Gebetbuchhandsschriften*. Wiesbaden, 1973.
- DELAISSÉ, L. M. J. *Illuminated Manuscripts*. Londres-Fribourg, 1977 (Waddesdon Manor).
- DOMÍNGUEZ RODRÍGUEZ, Ana. *Libros de horas del siglo XV en la Biblioteca Nacional*. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1979.

Catàlegs d'exposicions

- DELAISSÉ, L. M. J. *La Miniature Flammande. Le Mécenat de Philippe le Bon*. Bruxelles, 1959.
- PLUMMER, J. *The Last Flowering. French Painting in manuscripts (420-1530) from American Collections*. Nova York, 1982 (exposició a la Pierpont Morgan Library).

Wieck, Roger S. *Time sanctified. The Book of Hours in Medieval Art and Life*. Baltimore-Londres, 1988 (exposició a la Walters Art Gallery).

AVRIL, François i REYNARD, Nicole. *Les manuscrits à peintures en France (1440-1520)*. París: Bibliothèque Nationale-Flammarion, 1993.

Bibliografia esmentada en les descripcions

BIBLIOTECA CENTRAL. *Inventario de la Colección de libros donada por D. Santiago Espona y Brunet*. Barcelona: Biblioteca Central, 1960.

BOHIGAS, Pere. «Les manuscrits à miniatures de la *Biblioteca Central* de Barcelone (ancienne *Bibliothèque de Catalunya*)», *Librarium*, núm. 7 (1964).

DOMINGUEZ BORDONA, Jesús. *Manuscritos con pinturas*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1933. 2 v.

JANINI, José. *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España. II Aragón, Cataluña y Valencia*. Burgos: Aldecoa, 1980.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA. *Bibliophile Kostbarkeiten aus der Biblioteca de Catalunya: eine Ausstellung der Biblioteca de Catalunya in der Badischen Landesbibliothek [9. September-31. Oktober 1986]*. Karlsruhe: Badische Landesbibliothek, 1986.

AVENOZA, Gemma. *Repertori dels manuscrits en llengües romàniques conservats en biblioteques barcelonines*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991, (Tesis Doctorals Microfitxades; 868).

BIBLIOTECA DE CATALUNYA. *Bibliographica: documents del ssegles VIII-XX [Exposició, Barcelona, agost 1993]*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1993.

PhiloBiblon's (sm) (tm) 1997, N° 1 [ISSN 1096-6609] BITECA / Bibliografia de Textos Catalans Antics <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon>>.

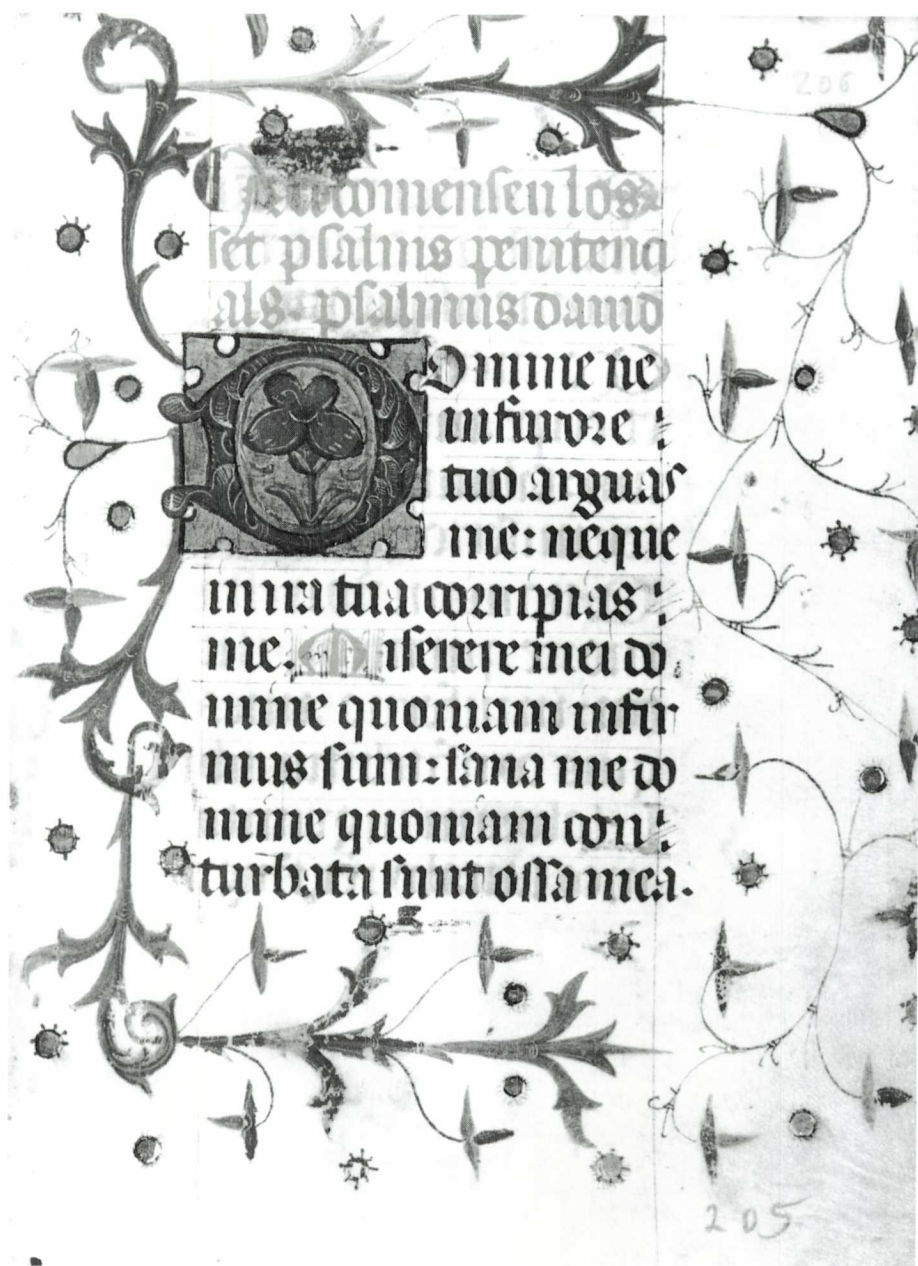
CATÀLEG

1. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI DE CATALUNYA

Ms. 54.

Algunes rúbriques i referències internes en català. Acèfal i incomplet.

f. 1-9^r: Extrets dels evangelis.f. 1: «*Inicium sancti ewangelii secundum Matheum*» (Mt 2, 1-12).f. 3^v: «*Inicium sancti ewangelii secundum Matheum*» (Mc 16, 14-20).f. 5^r: «*Inicium sancti ewangelii secundum Matheum*» (Lc 1, 26-38).f. 9^r-122^r: Hores de la Mare de Déu.f. 9-42^v: [*Matines, Laudes* (capítol al f. 37^r)].f. 43^r: [*Prima* (capítol f. 46^v)].f. 48: «*Ací comensa tèrcia segons se seguex*».f. 55^v: «*Ací comensa la missa de nostra dona*».f. 64^r: «*Ací comensa migdie*».f. 71^r: [*Nonas*].f. 77^v: «*Comensen les vespres segons se segueixen*».f. 88^r: «*Comensa completa segons se saguex per orde*».f. 123^r-133^r: «*Ací comensen les Hores de la Creu*».f. 123^r: «*A matines*».f. 124^v: «*A prima*».f. 126^r: «*A tèrcia*».f. 127^r: «*Ací comense migdie*».f. 128^v: «*Ací comense nona*».f. 130^r: «*Ací comensen vespres*».f. 131^v: «*A completa*».f. 133^v-141^v: «*Ací comensen les Hores de Sant Spirit segons se seguexen per scrít*».f. 133^v: «*Primerament matines*».f. 135^v: «*A prime*».f. 136^v: «*A tèrcie*».f. 137^v: «*A none*».f. 139^r: «*Ací comensen vespres*».f. 140^r: «*Ací comensa completa*».

- f. 142^r-205^v: «*Ací comense lo offici de morts*».
- f. 142^r: «*A vespres*».
- f. 152^r: Pregàries pels morts.
- f. 154^v: «*A matines*».
- f. 157^r: «*In primo nocturno*».
- f. 168^v: «*In secundo nocturno*».
- f. 180^r: «*In tercio nocturno*».
- f. 194^v: «*A laudes*».

f. 206^r-224^v: «*Ací comensen los set psalms penitencials*».

f. 224^v-235^v: Lletanies.

La meitat s. xv. Pergamí, 235 f., 165 x 130 mm. 30 quaderns, majoritàriament quaternions (<> <> | <> <>): 1⁶ (<> <|> <>), 2⁷ (<> > | <> <>), 3-5⁸, 6⁷ (<> <> | <> <>), 7-9⁸ (<> <> | <> <>), 10⁷ (<> > | <> <>), 11-30⁸ (quadern 27 amb 2 folis encartats). Caixa 93 x 58 mm, 13 lín., ratllat en tinta negra clara. Lletra gòtica de dues mesures (4/3 mm). Reclams al quadern. Caplletres il·luminades (1, 5, 49, 55v, 64, 77, 89, 123, 134, 142, 206) i amb *marginalia* de tiges sobre fons de pergamí, inicials alternant blau i vermell amb filigrana, rúbriques en vermell. Enquadernació de pergamí s. xix. Mutilat: caplletres retallades (f. 1, 5, 25 i 134), folis sencers tallats (entre f. 8-9, 42-43, 70-71, 205-206; abundants marques d'ús.

Als f. 115^v, 133^r-134^v anotacions manuscrites d'una mà posterior molt descurada (f. 134v ...«y Ioseph Farés jallaspor y no tich més, taniu comt-allò que tin aquest llipre y no tinc més». Prové de la biblioteca de Marià Aguiló.

Bibl.: J. MASSÓ i J. RUBIÓ. *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1989, p. 135-136; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 425. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Manuscritos con pinturas*, Madrid, 1933, núm. 65, Fig. 49. BITECA manid 1183.

2. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI DE FLANDES

Ms. 853

f. 1-12^v: Calendari, en llatí.
Rúbriques de les festes assenyalades en vermell.

- f. 13^r-17^r: Extrets dels evangelis.
 - f. 13: «*Inicium Evangelii secundum Iohannem*» (Jo 1, 1-14).
(Miniatura de sant Joan Evangelista, orla i caplletra il·luminada).
 - f. 14^r: «*Secundum Lucam*» (Lc 1, 26-38).
(Miniatura de Sant Lluc).
 - f. 15^r: [*Secundum Mattheum*] (Mt 2, 1-12).
(Miniatura de sant Mateu).
 - f. 16^v: «*Marcum*» (Mc 16, 14-20).
(Miniatura de sant Marc).

f. 17^v-21^r: «*Oratio devotissima ad Virginem Mariam*», inc.: «Obsecro te ...».
(Miniatura de la davallada de la Creu, orla i caplletra il·luminada).

f. 21^r-23^v: «*Oratio multum devota ad Mariam Virginem*», inc.: «O intemerata ...».

f. 24^r-64^v: [*Hore beate Marie Virginis*].

(Miniatura de l'Anunciació dins d'un marc arquitectònic, a la mensula l'incipit, «Domine labia mea Aperies»).

f. 24^r: [*Ad matutinas*].

f. 38^r: «*Ad laudes officium*».

(Miniatura de la visitació, orla i caplletra il·luminada).

f. 47^r: «*Ad primam officium*».

(Miniatura del naixement, orla i caplletra il·luminada).

f. 49^r: «*Ad terciam*».

(Miniatura de l'anunci als pastors, orla i caplletra il·luminada).

f. 52^v: [*Ad sextam*].

(Miniatura de l'adoració dels mags, orla i caplletra il·luminada).

f. 57^v: «*Ad vespervas*».

(Miniatura de la fugida a Egipte, orla i caplletra il·luminada).

f. 62^r: «*Ad completorium*».

(Miniatura de la coronació de la Mare de Déu, orla i caplletra il·luminada).

f. 65^r-67^r: [*De sancta Cruce officium*].

(Miniatura de la crucifixió, orla i caplletra il·luminada).

f. 67^v-69^r: «*De sancto Spiritu officium*».

(Miniatura de la Pentecosta, orla i caplletra il·luminada).

f. 70^r-79^r: Salms penitencials.

(Miniatura de David pregant, orla i caplletra il·luminada).

f. 79^r-81^r: Lletania.

Caplletra il·luminada.

f. 82^r-102^v: «*Pro defunctis officium*».

(Miniatura de la resurrecció de Llätzer, orla i caplletra il·luminada).

f. 84^r: «*Ad matutinas*».

(Miniatura d'un cadàver amenaçant un home).

f. 103^r-110^r: Pregàries als sants.

(L'inici de cada pregària ve marcat per una miniatura de sant).

f. 103^r: [*De sancto Johanne Baptista*].

f. 103^v: «*De sancto Johanne Evangelista*».

f. 104^r: «*De sanctis Petro et Paulo*».

f. 104^v: «*De sancto Jacobo*».

f. 105^r: «*De sancto Christoforo*».

f. 106^r: «*De sancto Sebastiano*».

f. 107^r: [*De sancto Anthonio abate*].

f. 107^v: «*De sancta Anna*».

- f. 108^r: «*De beata Magdalena*».
- f. 108^v: «*De sancta Katherina*».
- f. 109^r: «*De sancta Margareta*».
- f. 109^v: «*De sancta Barbara*».

S. xv. Vitel·la, 110 f. (f. 23 en blanc), 195 x 130 mm. 15 quaderns, majoritàriament de quaternions (<> <> | <> <>): 1¹² (<> <> <> | <> <> <>), 2⁸, 3³ (<> | >), 4-6⁸, 7⁷ (<> < | > > <>), 8⁸, 9⁷ (<> < | > > <>), 10⁸, 11⁴ (<> | <>), 12-13⁸, 14⁵ (<> < | > <), 15⁸. Caixa 125 x 62 mm, 20 línies, ratllat en tinta vermella clara, forats als marges externs. Lletra gòtica bastarda de dues mesures (3/2 mm). Miniatures, orla (flors, tiges i grotescos sobre fons de pergami), caplletres i inicials il·luminades, finals de línia i rúbriques en vermell, cares grotesques a tinta en algunes línies superiors i inferiors. Enquadernació de tela verda, gastada, protegida per funda BC.

Bibl.: P. BOHIGAS. «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), 47; J. JANINI. *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 435.

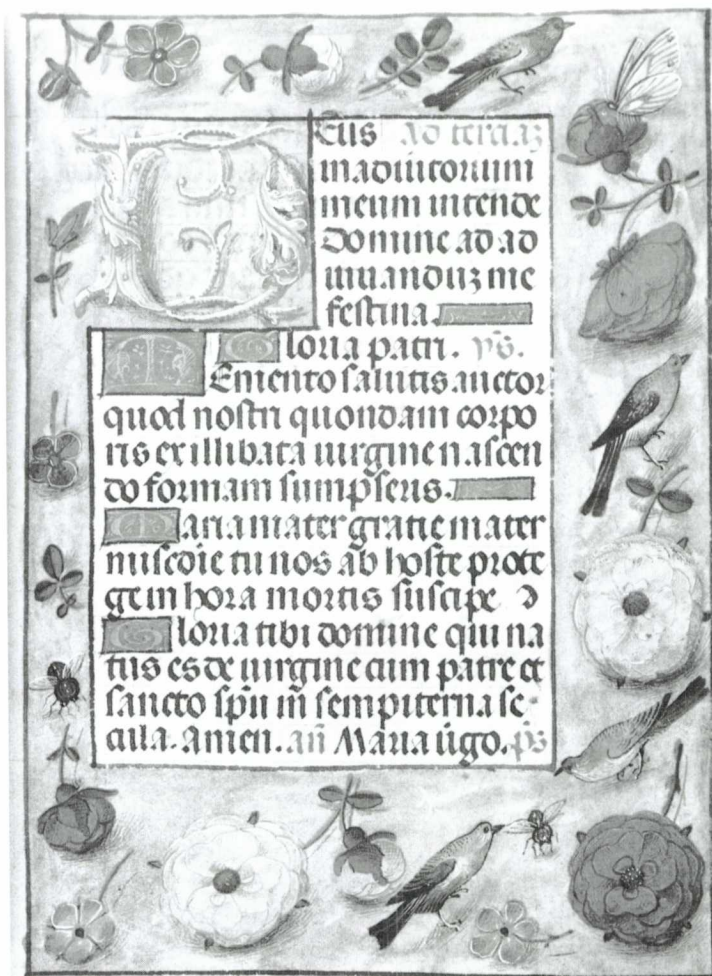
Exposicions: J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Manuscritos con pinturas*, Madrid, 1933, núm. 87, Fig. 56; Asociación de bibliófilos de Barcelona, *El arte en la Pasión de Nuestro Señor*, Palau de la Virreina, 22 de març-9 d'abril de 1945; *Spaanse en Vlaamse miniaturen uit Spanje. Tenttonstelling-Brussel, Albert I-Bibliotheek, 18 april-16 mei 1964*. A: *Archives et Bibliothèques de Belgique*, núm. 35 (1964), p. 289-291 [CR a *Scriptorium* (1965) B127] *Bibliographica*. Barcelona, 1993, núm. 43; *Bibl. Kostbarkeiten BC*, Karlsruhe, 1986.

3. FRAGMENTS D'UN LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI DE FLANDES

Ms. 866

Acèfal, incomplet i mal ordenat.

- f. 1^r-9^r: Fragments d'Hores de la Mare de Déu.
 - f. 1-4^r: «*Ad sextam*».
 - f. 5-6: «*Ad nonam*».
 - f. 7-9: Variants de les antífoes i psalms segons els cicles i festivitats litúrgiques.
- f. 10^r-19^r: «*Incipiunt septem psalmy*».
- f. 19^r-26^r: «*Letania*».
- f. 27-40^r: [Fragments d'Hores de la Mare de Déu].
 - f. 27^r-29^v: Fragment.
 - f. 30^{rv}: Fragment.
 - f. 31^{rv}: Fragment (probablement hauria d'anar a continuació del f. 6).
 - f. 32^{rv}: Fragment.
 - f. 33^{rv}: Fragment.
 - f. 34^r-36^v: «*Ad primam*».
 - f. 37^r-40^r: Fragment.

f. 41^r-44^r: «*Incipit officium gloriosissime Marie Virginis que dicitur per totum adventum. Ad vespervas*».

f. 45-48^r: [Fragments d'Hores de la Mare de Déu].

f. 45-48^r: Fragment.

f. 49^r^v: Fragment.

f. 50^r^v: «*Ad terciam*».

f. 51^r^v: Fragment.

f. 52^r-76^v: [Ofici de difunts].

f. 52^r-53^v: [*Ad vespervas*].

f. 53^v-54^v: «*Ad matutinas*».

f. 54^v-60^r: «*In primo nocturno*».

f. 60^v-66^v: «*In secundo nocturno*».

f. 66^v-73^v: «*In tercio nocturno*».

f. 73^v-76^v: «*In laudibus*».

f. 77^r-78^v: [Fragment d'hora de la Mare de Déu].

f. 79^r-80^v: [Fragment d'Hores de la Santa Creu].

f. 79^r^v: [*Ad primam*]

f. 79^v-80^r: «*Ad terciam*».

f. 80^r^v: «*Ad sextam*».

f. 80^v: «*Ad nonam*».

f. 81^r-82^v: [Fragment d'Hores de l'Esperit Sant].

f. 81^r: [*Ad primam*]

f. 81^r^v: «*Ad terciam*».

f. 81^v-82^r: «*Ad sextam*».

f. 82^v-83^r: «*Ad nonam*».

f. 83^r: «*Ad vespervas*».

f. 83^v: «*Ad completorum*».

f. 84^r-86^v: [Fragment d'una missa de la Mare de Déu].

f. 87^r: [Fragments d'hores litúrgiques].

f. 87^r-88^v: [Hores de la Santa Creu]

f. 87^r^v: «*Ad completorum*».

f. 88^r^v: «*Ad vespervas*».

f. 89^r-96^v: [Hores de la Mare de Déu].

f. 89^r-94^v: [Fragment de l'hora laudes].

f. 95^r-96^v: [Fragment de l'hora nona].

Finals s. xv-1a meitat s. xvi. Vitel·la, 96 f. (folis mal ordenats), 150 x 105 mm. Diversos fragments, que poden anar d'un sol full a diversos quaderns: 1⁶, 2-3⁸, 47, 5-7¹, 8⁴, 8⁸, 9⁴, 10², 11¹, 12-14⁸, 15¹, 16-17², 18-19³, 20-21¹, 22⁶. Caixa 79 x 53 mm, 18 línies, ratllat en tinta vermella clara, forats als marges externs. Lletre gòtica rodona de 3 mm. Reclams al quadern. Pàgines amb orla Gant. Bruges als f. 1, 5, 10, 34, 41, 50 (ocells, insectes i aus sobre fons ocre), inicials i finals de línia, rubriques en vermell. Enquadernació pell negra s. xx. Molt mutilat: falten nombrosíssims folis, alguns dels quals han estat substituïts per folis en blanc.

Prové de la biblioteca d'Alexandre de Riquer.

Bibl.: J. JANINI. *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 454.

4. LLLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI PROBABLEMENT DE LA REGIÓ DE L'HAINAUT

Ms. 1848

Rúbriques en francès.

- f. 1-12^v: Calendari, en francès.
(Rúbriques de les festes assenyalades en vermell).
- f. 13^r-20^r: [*Heures de la Sainte Croix*].
(Miniatura de la Crucifixió).
- f. 20^v-24^r: «*Cy apres s'ensievent les heures du Saint Esperit*».
(Miniatura de la Pentecosta).
- f. 24^r-25^r: «*Initium sancti ewangelii secundum Johannem*» (Jo 1, 1-14).
- f. 25^v-80^v: «*Heures de Nostre Dame*».
 - f. 25^v: «*A matines*».
(Miniatura de l'Anunciació).
 - f. 36^r: «*S'ensievent les laudes*».
(Miniatura de la Visita a santa Isabel).
 - f. 47^r: «*A prime*».
(Miniatura del Naixement).
 - f. 51^v: «*Ad terciam*».
(Miniatura de l'Anunci als pastors).
 - f. 56^r: «*A midy*».
(Miniatura de l'Adoració dels mags).
 - f. 60^r: «*Ad nonam*».
(Miniatura de la Presentació al temple).
 - f. 64^v: «*Ad vespas*».
(Miniatura de la Fugida a Egipte).
 - f. 71^v: «*A complie*».
(Miniatura de la Massacre dels innocents).
- f. 76^r-80^r: Pregàries.
 - f. 76^r: «*Antienne de Nostre Dame*», inc.: «*Salve Regina*».
 - f. 76^v: «*Ymnus de Sancto Spiritu*», inc.: «*Veni creator Spiritus*».
 - f. 77^v: «*S'ensievent les VIII viers saint Bernard*».
 - f. 79^r: «*De saint Jehan antienne*».
 - f. 79^r: «*Memore de saint Anthoine*».
 - f. 80^r: «*Memore de saint Nicholas*».
 - f. 80^r: «*Memore de saint Barbe*».
- f. 81^r-92^r: Salms penitencials.
(Miniatura de David pregant).

Domine in adiutorium
meum intende
Domine ad
adiuuandum me festina

f. 92^r-97^r: Lletania.

f. 97^v-139^v: «*Incipiunt vigilie mortuorum*».

Miniatura de la Resurrecció de Llätzer.

S. xv. Vitel·la, 139 f., 210 x 145 mm. 18 quaderns, gairebé tots quaternions (<> <> | <> <>): 1-2⁶ (<> < | > <>), 3-10⁸, 11⁴ (<> | <>), 12-17⁸, 18⁵ (<> < | <>). Caixa 109 x 71 mm, 16 línies, ratllat en tinta vermella clara, forats als marges externs parcialment retallats. Lletra gòtica de 4 mm. Miniatures, *marginalia* de flors i fulles sobre fons de pergamí, caplletres i inicials il·luminades amb or, finals de línia, rúbriques en vermell. Enquadernació de pell sobre fusta s. xv, estampada en fred, restes de tanques metàl·liques, talls daurats i amb un dibuix de flors. Restaurat.

Donatiu de Santiago Espona.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL. *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11; P. Bohigas. «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 47-48; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 453.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 44.

5. LLIBRE D'HORES, ORIGINARI DE LA REGIÓ D'HAINAUT

Ms. 1849

Rúbriques en francès.

f. 1-12^v: Calendari, en francès.
(Rúbriques de les festes assenyalades en vermell).

f. 14^v-16^v: Miniatures de sants en forma de retaule.

f. 14^v: sant Sebastià, sant Antoni Abat (?), sant amb lleó, sant Francesc d'Assís.

f. 15^r: sant Martí, sant bisbe, sant apòstol, sant Nicolau.

f. 15^v: Trias humana (Anna, Maria i Jesús infant), santa Caterina, santa Bàrbara i santa Margarida.

f. 16^r: santa abadessa (Otilia?), santa amb dos infants, santa Maria Magdalena.

f. 16^v: sant Hubert, missa de sant Gregori, sant Joan evangelista, sant Joan Baptista.

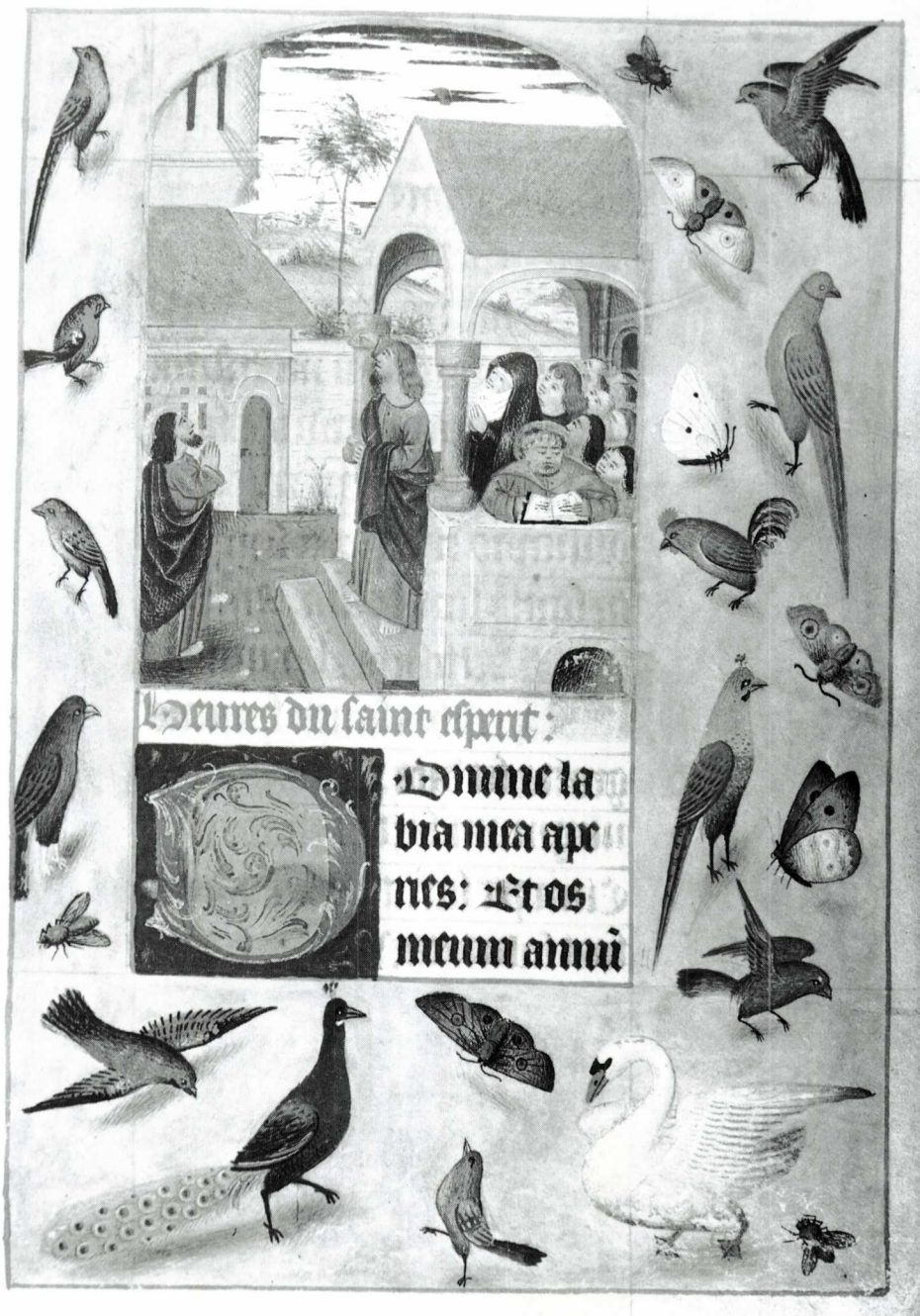
f. 17^r-18^r: «*Inicium sancti Evangelii secundum Joannem*» (Jo 1, 1-14).

f. 18^v-20^r: «*S'ensievent aucunes memoires des chinc festes Nostre Dame*».

f. 20^r-v: Miniatures de la Passió en forma de retaule.

f. 20^r: Oració al mont de les oliveres, Traïció de Judes, Presentació davant Pilat, Flagel·lació.

f. 20^v: Jesús camí de la creu, Crucifixió, Devallada de la Creu, Resurrecció.

5. Barcelona, Bib. Cat., ms. 1849, f. 27.

- f. 21^r-26^v: «*Heures de le Croix*».
(Miniatura de la crucifixió i orla).
- f. 27^r-36^v: «*Heures du Saint Esperit*».
(Miniatura de la Pentecosta i orla).
- f. 37^r-49^v: «*Heures de Nostre Dame*».
f. 37^r: [A *Matines*].
(Miniatura de l'Anunciació i orla).
f. 49^r: «*Laudes*».
f. 60^v: «A *Prime*». Antífona abans del capítol «*Tota pulchra es...*», capítol «*Gaude Maria virgo...*».
f. 74^r: «A *Tierce*».
f. 78^r: «A *Midi*».
f. 81^v: «A *Nonne*». Antífona abans del capítol «*Pulchra es...*», capítol «*Virgo verbo concepit...*».
f. 85^r: «A *Vespres*».
f. 92^r: «*Complie*».
- f. 98^r-110^v: «*S'ensievent les vii. psalmes*».
(Miniatura de David amb la lira i orla).
- f. 110^v-123^v: «*Letania*».
- f. 124^{r-v}: «*Suffrage de saint Piat*».
- f. 125^r-175^r: Ofici de difunts.
(Miniatura de la Resurrecció de Llätzer i orla amb una calavera).
f. 125^r-134^v: «*S'ensievent vespres des mors*».
f. 134^v-175^r: «*S'ensuievent vigiles des mors*».
- f. 175^r-183^r: «*Requieres les orisons as vespres des mors*».
175^v-176^r: «*Suffrage de saint Eleuthere*».
176^{r-v}: «*Suffrage de sainte Barbe*».
176^v-177^r: «*Suffrage de sainte Dorothee*».
177^v: «*Suffrage de saint Jehan Baptiste*».
177^r-182^r: «*O intemerata*».
182^r-183: «*De sainte Waldrude oratio*».
Avegida d'una altra mà.

Finals s. xv. Pergamí, 183 f. (f. 13^r-14^r en blanc), 180 x 130 mm. 23 quaderns, majoritàriament quaternions (<> <> | <> <>): 1-2⁶ (<> <|> <>) 4-22⁸, 23¹² (<> <> <> | <> <> <>). Caixa 106 x 63 mm, 14 línies, ratllat en tinta vermella clara. Lletre gòtica de dues mesures (4/3 mm). Miniatures a plena pàgina envoltades d'una orla Gant-Bruges (flors, ocells, insectes, maduixes i *bianchi girari* sobre fons ocre, f. 21r, 27r, 37r, 98r, 125r), miniatures en forma de retaule (f. 14^v-16^r escenes de sants, f. 20^{r-v} escenes de la Passió), (f. 49r, 60v, 74r, 78r, 81v, 85r, 92r), inicials i caplletres ornades, rúbriques en vermell. Enquadrernació de pell sobre fusta amb restes de tanques metàl·liques. Marge inferior del f. 166 mutilat.

Donatiu de Santiago Espona. Al marge superior del full de guarda de la contratapa anterior, signatura «6751», als angles del full de guarda de la contratapa posterior «Les», «Bis», «jjs/jes», «3008».

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL. *Inventario Espona*. Barcelona, 1960, p. 11; P. BOHIGAS. «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 48; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 454.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 56.

6. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE PARÍS, ORIGINARI DE LA REGIÓ DEL SUD DE PARÍS

Ms. 1850

Miniaturat pel Mestre de la *Cité des Dames* i pel Mestre de Luçon; f. 25, «L'an de grace mil quatre cens et un furent faitez ces heures par Colin Le Besc». Al f. de guarda anterior pregària a santa Apolonia afegida per un posseïdor de la 2a meitat del s. xv.

f. 1^v-2^r: Miniatures encarades; un sant Papa adorant Crist que és posat al sepulcre per un àngel, amb el rerafons dels instruments de la passió, i l'Assumpció de Maria, ambdues envoltades per orla.

f. 3^r-14^v: Calendari, en francès. Indica sants per a tots els dies de l'any. Caplletra amb filacteris en forma de vinya; rúbriques de les festes alternades en blau i vermell, festes assenyalades en or.

f. 15^r-20^r: «*Ce sont les meditations saint Augustin en parlant a Dieu*», inc.: «Sire, j'ay a dire une secrete parole...».

f. 20^v-22^v: «*Sequitur devota oratio ad Christum*», inc.: «Domine Jhesu Christe qui septem verba...»; f. 21^{fv}: en francès.

f. 23^r: Miniatura de la Verge amb el nen Jesús.

f. 24^r-25^v: Poema a la Mare de Déu, en francès, inc.: «*Ave Maria, gratia plena. Moul't biaux mos yci a*».

f. 26^v-31^v: Extrets dels quatre evangelis: «*Inicium sancti ewangelii secundum Johannem*».

(Miniatura dels quatre evangelistes en forma de retaule).

f. 32^r-95^v: [*Hore Beate Marie Virginis*].

(Miniatures del cicle de la infància de Jesús).

f. 32^r: [*Ad matutinas*].

(Miniatura de l'Anunciació.

f. 53^v-55^v, 63, 57^r-62^v, 56: «*Ad laudes*».

(Quadern mal relligat (el bifoli extern, 56/63, està capgirat). Miniatura de la Visita a santa Isabel).

- f. 56^v, 64-69; «*Ad primam*».
(Miniatura del Naixement, f. 64^r).
- f. 70^r: «*Ad terciam*».
(Miniatura de l'Anunci als pastors).
- f. 74^v: [*Ad sextam*].
(Miniatura de l'Adoració dels reis).
- f. 78^v: [*Ad nonam*]
(Miniatura de la Presentació al temple).
- f. 83^r: [*Ad vespas*]
(Miniatura de la Fugida a Egipte).
- f. 90^r: [*Ad complectorum*].
(Miniatura de la Coronació de Maria).
- f. 96^r-108^r: Salms penitencials.
- f. 108^r-113^v: «*Letania*».
- f. 114^v: «*De Sancta Cruce*».
(Miniatura de dos àngels amb els instruments de la passió).
- f. 122^v-128^v: «*De Sancto Spiritu*».
(Miniatura de la Pentecosta).
- f. 129^r-171^r: «*Ad vespas mortuorum*».
Miniatura de Crist ressuscitant els morts el dia del judici.
- f. 172^r-173^r: Pregària a la Mare de Déu, inc.: «*Douce dame de misericorde...*».
Miniatura de Trias humana, preparant el bany del nen.
- f. 173^r-177^r: Quinze goigs de la Mare de Déu, en francès, inc.: «*E tres douce dame, pour icelle grant joie...*»; f. 177^r: Curta letania en francès, afegida d'una altra mà.
- f. 177^v-180^v: Set requestes a Jesucrist, en francès, inc.: «*Doulz Dieu, doulx père...*».
Miniatura de Crist crucificat sostingut per quatre àngels.
- f. 181^r-198^v: Sufragis als sants.
- f. 181^r: «*Cy s'ensuit de sainte Anne oroison*», inc.: «*Ave dulcissime Marie...*».
Miniatura de santa Anna, sant Joaquim i Maria.
- f. 181^r: «*Commemoracion des iiii Maries*».
Miniatura de Maria Magdalena, Maria de Cleofàs i Maria de Betània.
- f. 184^r: «*Cy s'ensuit de saint Michel oroison*».
Miniatura de sant Miquel.
- f. 187^r: «*Cy s'ensuit commemoracion de saint Sebastien*».
Miniatura de Sant Sebastià.
- f. 188^v: «*De saint Christofle*», incompleta (falten fulls).
Miniatura de Sant Cristòfor.
- f. 190^r-195^r: Oració a sant Dionisi, en francès, acèfala, inc.: «*...de toute pestilence*». f. 194^v: «*Du glorieux saint Denis antene*».

f. 195^v-196^v: «*Cy s'ensuit de saint Claude*».

Miniatura de sant Claudi papa.

f. 197^r-198^v: «*Oroison de Sainte Genevieve*», en vers, inc.: «*Vierge douce, vierge benigne*».

Miniatura de santa Genoveva.

f. 199^r: Pregàries per dir en senyar-se i en aixecar-se al matí, en llatí i en francès.

Inici s. xv (1401). Vitel·la, 202 f., 160 x 120 mm. 26 quaderns, majoritàriament quaternions (<> <> | <> <>): 1² (> | <), 2¹² (<> <> <> | <> <> <>), 3¹¹ (<> <> < | > <> > <>), 4⁶ (<> < | > <>), 5-21⁸, 22⁴ (<> | <>), 23⁹ (<> <> | <> <> >), 24⁷ (<> <> | <> <), 25-26⁸. Caixa 92 x 57 mm, 15 línies, ratllat en tinta negra clara. Lletre gòtica de dues mesures (4/3 mm); al f. de guarda pregària afegida a la 2a meitat del s. xv. Miniatures (fons d'escaquer daurat vermell i blau), *marginalia* de serments i fulles de vinya estilitzats, sovint amb dragons frotescos, caplletres il·luminades, finals de línia, rúbriques en vermell. Enquadernació en pell marró s. xix estampada en fred, restes de tanques metàl·liques, talls daurats i gravats, signada pel taller parisenc de Gruel. Guillotinat.

Donatiu de Santiago Espونا.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL, *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11 i làm. 2; P. BOHIGAS, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 48; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 455; G. AVENOZA, *Repertori*, Barcelona, 1991, p. 398-411; V. M. MEISS, *French Painting in the time of Jean de Berry. The late XIX century and the Patronage of the Duke*, volum de text Londres-Nova York: Phaidon, 1967, p. 405, n. 108; Concepció PEIG i GINEBREDÀ, *El maestro de Luçon y el ms. 1850 de la Biblioteca Central de Barcelona*, treball de doctorat dirigit per Joaquín Yarza, Universitat Autònoma de Barcelona 1992.

Exposicions: *Bibl. Kostbarkeiten BC*, Karlsruhe, 1986; Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993.

7. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE PARÍS, ORIGINARI DE LA REGIÓ DE PARÍS

Ms. 1851

Al final, d'una altra mà, oracions en provençal.

f. 1-2^r: Extret de l'evangeli de sant Joan: «*Secundum Johannem*».

f. 3^r-14^v: Calendari, en francès. Indica sants per a tots els dies de l'any. Rúbriques de les festes assenyalades en vermell.

f. 15^r-62^r: [*Hore beate Marie Virginis*].

Miniatura de l'Anunciació. A l'inici de cada hora, caplletra il·luminada amb serments i fulles de vinya.

f. 15^r: [*Ad matutinas*].

f. 26^r: «*In laudibus*».

- f. 36^v: «*Ad primam*».
- f. 41^v: «*Ad terciam*».
- f. 45^r: «*Ad sextam*».
- f. 48^r: «*Ad nonam*».
- f. 51^r: «*Ad vespervas*».
- f. 57^v: «*Ad complectorum*».

f. 63^r-75^v: Salms penitencials.
Miniatura de Jesucrist en majestat.

f. 75^v-80^v: «*Letania*».

f. 81^r-86^r: «*Hic incipiunt Hore Sancte Crucis*».
Miniatura de la Crucifixió, amb la Mare de Déu i sant Joan.

f. 86^v-100^v: [*Incipiunt vigilie mortuorum*].
Miniatura d'una Missa de difunts.

f. 100^v-101^v: Pregària a la Mare de Déu, en francès, inc.: «*Douce dame de misericorde...*».
Miniatura de la Mare de Déu amb el nen Jesús.

f. 101^v-105^v: Quinze goigs de la Mare de Déu, en francès inc.: «*E tres douce dame, pour icelle grant joie...*».

f. 105^v-109^r: Set requestes a Déu, en francès, inc.: «*Doulz Dieu, doulz pere...*».
Miniatura de Jesucrist amb els estigmes.

f. 110^r-114^v: Pregàries a la mare de Déu, en llatí.
Miniatura de la Mare de Déu amb el nen.
f. 110^r-112^r: inc.: «*O intemerata...*».
f. 112^v-117^r: inc.: «*Obsecro te...*».

f. 115^r-117^v: Pregària a Déu, inc.: «*Deus propicius esto michi...*».
Miniatura de Jesucrist amb els estigmes.

f. 117^v-134^r: Pregàries en provençal.
Transcripció del text per Gema Avenoza Vera i Francisco Fernandez Campo, «*Oraciones occitanas en un libro de horas del s. xiv conservado en Cataluña*», *Contacts et langues de civilisations et intertextualité*, Montpellier: Centre d'Études occitanes, 1990, II, p. 753-775.

- f. 117^v-125^v: «*Oracion de Nostra Dona mot devota*».
- f. 125^v-129^v: «*Autra oracion de Nostra Dama ben devota*», inc.: «*Gloriosa verges Maria...*»
- f. 130^r-134^r: «*Autra oracion*», en vers, inc.: «*O regina excellent*».

Finals s. xiv. Vitel·la, 134 f. (f. 109 en blanc), 150 x 110 mm. 17 quaderns, majoritàriament quaternions: 1², 2¹², 3-10⁸, 11⁷ (<> <> | < <>), 12-14⁸, 15¹⁰, 16⁸. 17⁷. Caixa 84 x 54 (80 x 54) mm, 14 lín. (13 al darrer quadern), ratllat en tinta negra clara. Lletra gòtica de dues mesures (3/2 mm), canvi de mà a la fi del quadern

15, en començar les oracions en provençal. Miniatures (fons uniforme amb filigranes en daurat), orla de serments i fulles de vinya, amb alguns dragons grotescos, caplletres i inicials il·luminades, finals de línia, rúbriques en vermell. Enquadernació pell s. xv, llom estampat amb ferros daurats, als contraplans «Grasset». Algunes miniatures malmeses, guillotinat.

Donatiu de Santiago Espona.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL. *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11; P. BOHIGAS, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 57; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 456; G. AVENOZA, *Repertori*, Barcelona, 1991, p. 398-400, 411-415.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 27.

8. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI DE FLANDES

Ms. 1852

Copiat probablement per a un personatge d'origen espanyol.

f. 1-12^v: Calendari, en llatí.

Rúbriques de les festes assenyalades.

f. 13^v-15^r: «*Ad salutandam faciem domini nostri Jesuchristi*».

Miniatura de Crist en majestat i pàgina orlada.

f. 16^r-25^r: «*Die dominica Hore de Sancta Trinitate*».

Pàgina orlada.

f. 26^v-36^r: «*Die lune Hore pro deffunctis*».

Miniatura d'ànimes a l'infern i pàgina orlada.

f. 37^v-46^r: «*Die martis Hore de Sancto Spiritu*».

Miniatura de la Pentecosta i pàgina orlada.

f. 47^r-57^r: «*Die mercurii Hore Omnium sanctorum*».

Miniatura de Tots els sants, i pàgina orlada.

f. 58^v-67^v: «*Die iovis Hore Sancto Sacramento*».

Miniatura d'un capellà en el moment de la consagració i pàgina orlada.

f. 68^r-76^v: «*Die veneris Hore de Sancta Cruce*».

Pàgina orlada.

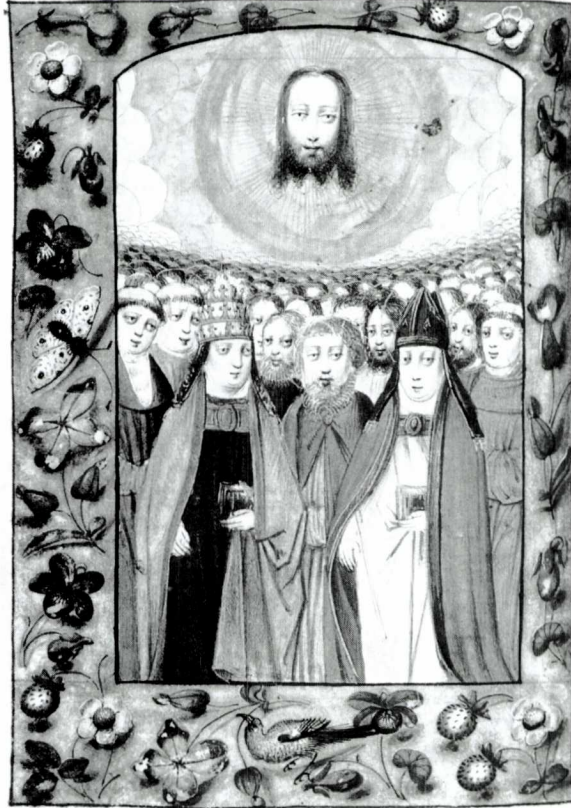
f. 77^v-87^v: «*Die sabbato Hore de Sancta Maria*».

Miniatura de la Mare de Déu i pàgina orlada.

f. 88^v-137^r: «*Incipiunt Hore Beate Marie Virginis secundum usum Romanum*».

Miniatures del cicle de la infància de Jesús.

LÀMINA 8

8. Barcelona, Bib. Cat., ms. 1852, f. 47^v.

- f. 88^v-103^v: [*Ad matutinas*].
 Miniatura de l'Anunciació i pàgina orlada.
- f. 104^r-112^v: «*Ad laudes*».
 Caplletra historiada amb la Visita a santa Isabel i pàgina amb orla a tres marges.
- f. 113^r-116^v: «*Ad primam*».
 Caplletra historiada amb el Naixement i pàgina amb orla a tres marges.
- f. 117^r-120^r: «*Ad terciam*».
 Caplletra historiada amb l'Anunci als pastors i pàgina amb orla a tres marges.
- f. 120^v-123^v: «*Ad sextam*».
 Caplletra historiada amb la Presentació al temple i pàgina amb orla a tres marges.
- 123^v-126^v: «*Nonam*».
 Caplletra historiada amb la Presentació al temple i pàgina amb orla a tres marges.
- 127^r-132^v: «*Ad vespas*».
 Caplletra historiada amb la Fugida a Egipte i pàgina amb orla a tres marges.
- 132^v-136^v: «*Ad complectorum*».
 Caplletra historiada amb la Massacre dels innocents i pàgina amb orla a tres marges.
- 137^r-143^v: «*Incipit officium Beate Marie quod dicitur per totum adventum*».
 Caplletra historiada amb la Coronació de la Mare de Déu i pàgina amb orla a tres marges.
- 144^r-154^r: «*Oratio Beate Marie Virginis*», inc.: «*Obsecro te...*».
 marges.
- 154^r-168^v: Sufragis als sants.
 L'inici de cada pregària ve marcada per una caplletra historiada amb la imatge del sant, i una orla a tres bandes a la pàgina.
- f. 154^r: «*Oratio ad sanctum Michaellem archangelum*».
- f. 154^v: «*Johanne Baptista*».
- f. 155^r: «*De sancto Johanne ewangelista*».
- f. 155^v: «*De sancto Petro et Paulo*».
- f. 156^r: «*Commemoratio de sancto Andrea*».
- f. 156^v: «*Commemoratio de sancto Francisco*».
- f. 157^r: «*De sancto Iacobo Maioris*».
- f. 157^v: «*De omnibus apostolis*».
- f. 157^v-158^r: «*De sancto Stephano*».
- f. 158^v: «*De sancto Laurentio*».
- f. 158^v-159^v: «*De sancto Christophoro*».
- f. 159^v-160^v: «*De sancto Sebastiano*».
- f. 160^v: «*Commemoratio plurimorum martyrorum*».
- f. 161^r: «*Commemoratio de sancto Nycholao*».
- f. 161^r-162^r: «*Commemoratio de sancto Claudio*».
- f. 162^v: «*De sancto Anthonio abbate*».
- f. 163^r: «*De sancto Anthonio de Padua*».

- f. 163^v: «*De sancto Juliano*».
- f. 163^v-164^r: «*De sancta Anna*».
- f. 164^r^v: «*De sancta Maria Magdalena*».
- f. 164^v-165^r: «*De sancta Katherina*».
- f. 165^r^v: «*De sancta Margareta*».
- f. 165^v-166^r: «*De sancta Barbara*».
- f. 166^r^v: «*De sancta Apolonia*».
- f. 167^r^v: «*De sancta Agnete*».

f. 168^v-177^v: «*Incipiunt septem psalmi penitentiales*».
Miniatura de David pregant, i pàgina orlada.

f. 177^v-185^r: «*Letania*».

f. 222^r-235^r: «*Incipiunt vigilie mortuorum*».
Miniatura amb la resurrecció de Llätzer i pàgina orlada.

f. 235^v-238^v: «*Symbolum sancti Athanasii*».
Caplletra historiada amb sant Atanasi i pàgina amb orla a tres marges.

f. 238^v-239^v: «*Devota oración de Nuestro Señor*», inc.: «O muy alto y misericordioso señor...».
Incompleta: falta l'últim f.

Finals s. xv. Vitel·la, 239 f., 117 x 90 mm. 30 quaderns, majoritàriament quaternions, alterats per l'encart dels fulls de miniatures: 1-2⁶ (<> < | > <>), 3⁹ (> <> <> | <> <>), 4⁹ (<> <> > | <> <>), 5⁹ (<> <> | <> > <>), 6⁹ (<> <> | <> <> >), 7⁸, 8⁹ (<> > <> | <> <>), 9⁸, 10⁹ (<> <> > | <> <>), 11⁹ (<> <> | <> > <>), 12-18⁸, 19⁶, [20⁸, 21⁶], 22⁹ (<> > <> | <> <>), 23-29⁸, 30⁶. Caixa 82 x 55 mm, 18 línia, ratllat en tinta vermella clara. Lletre gòtica bastarda (2,5 mm). Il·luminat (segons J. Janini, «escrito e iluminado en la región de Flandes»): miniatures a plena pàgina, caplletres historiades, pàgines amb orla Gant-Bruges (flors i tiges damunt un fons ocre, verd, blau, rosa o gris), inicials il·luminades, finals de línia, rúbriques en vermell. Enquadernació pell vermella, ferros daurats al llom, cantos i emmarcant els plans, talls daurats.

Donatiu de Santiago Espona. Probablement encàrrec d'un personatge d'origen espanyol, cf. f. 238^v.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL, *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11 i làm. 3.; P. BOHIGAS, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, 7 (1964), núm. 57; G. AVENOZA, *Repertori*, Barcelona, 1991, p. 398-400, 416-418); J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 457.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibl. Kostbarkeiten BC*, Karlsruhe, 1986; Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 45, foto p. 69.

9. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI D'ITÀLIA

Ms. 1853

f. 1-12^v: Calendari, en llatí.

Rúbriques de les festes assenyalades en vermell.

f. 13^r-98^v: «*Incipit officium Beate Marie Virginis secundum consuetudine Romane curie*».f. 13^r: «*Ad matutinas*».

Caplletra amb la mare de Deu i el nen, pàgina orlada, al marge inferior hi ha cercle per incloure les armes del possessor sostingut per dos putti.

f. 25^v-40^v: «*Ad laudes*».

Caplletra il·luminada.

f. 41^r-46^r: «*Ad primam*».f. 47^v-53^v: «*Ad tertiam*».f. 53^v-58^v: «*Ad sextam*».f. 58^v-63^v: «*Ad ix*».f. 63^v-73^r: «*Ad vespervas*».f. 73^r-84^r: «*Ad completorium*».f. 84^r-98^v: Variants de les lliçons, antífones responsoris i versos segons els cicles i festivitats litúrgiques.f. 99^r-158^r: «*Officium defunctorum*».

Miniatura amb dos putti.

f. 99^r-111^r: «*Ad vespervas*».f. 111^r-120^v: «*In primo nocturno*».f. 120^v-130^v: «*In secundo nocturno*».f. 130^v-142^v: «*In tertio nocturno*».f. 142^v-157^r: «*In laudibus*».f. 157^r-158^r: Pregàries pels difunts.f. 159^r-174^v: «*Incipiunt septem psalmi penitentiales*».

Caplletra amb Crist en majestat, pàgina orlada.

f. 174^v-186^v: «*Litanie*».f. 187^r-190^v: «*Incipit officium sancte Crucis compilatum a Papa Johanne XX*».

Caplletra amb els instruments de la passió i pàgina orlada.

f. 191^r-193^r: Pregàries.f. 191^r: «*In honore sancti Raphaelis archangeli*».f. 191^v-192^v: «*Oratio sancti Sebastiani contra peste*».f. 193^r: «*Oratio Marie virginis valde bona*».f. 194^v-229^r: Hores de l'Esperit sant.

Petita miniatura de dos àngels agenollats rebent l'Esperit sant, caplletra i orla a dos marges.

f. 195^r-207^v: «*In matutinas*».f. 207^v-211^v: «*Ad laudes*».

LÀMINA 9

9. Barcelona, Bib. Cat., ms. 1853, f. 13.

- f. 211^v-214^r: «*Ad primam*».
 f. 214^r-216^r: «*Ad tertiam*».
 f. 216^r-221^r: «*Ad sextam*».
 f. 221^v-222^v: «*Ad ix*».
 f. 222^v-225^v: «*Ad vespervas*».
 f. 226^r-229^r: «*Ad completorium*».

f. 230^r-244^r: «*Incipiunt psalmi graduales*».
 Caplletra amb tiges penjant.

Finals s. xv. Pergamí, 244 f. (f. 193^v-194^r en blanc), 120 x 80 mm. 27 quaderns, majoritàriament quinions (<> <> < | > <> <>): 1¹² (<> <> <> | <> <> <>), 2-9¹⁰, 10⁶ (<> < | > <>), 11-20¹⁰, 21⁵ (<> | <> >), 22-24¹⁰, 25⁶ (<> < | > <>), 26¹⁰, 27⁶ (< | > <>). Reclams. 12 línies, caixa 62 x 41 mm, ratllat en tinta marró clar. Lletra gòtica de dues mesures (2,5/2 mm). Caplletra i pàgines orlades (flors i tiges sobre fons de pergamí) de diferents autors, inicials amb filigrana que alternen blau i vermell, rúbriques en vermell. Enquadernació pell vermella s. xx signada «Brugalla 1946», estampada amb filets d'or, talls daurats. Guillotinat.

Donatiu de Santiago Espona.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL. *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11 i làm. 2; P. BOHIGAS, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 48; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 458.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 49.

10. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI DE FLANDES

Ms. 1854

Acèfal, incomplet i malmès, amb nombrosos afegits d'un posseïdor posterior (a l'inici, a la fi i a algunes pàgines en blanc al *verso* de les miniatures).

f. 8^r-9^v: Calendari, en llatí. Incomplet (inclou només setembre-desembre).
 Rúbriques de les festes assenyalades en vermell.

f. 10^v-14^r: «*Incipiunt Hore de Sancto Spiritu*».
 Miniatura de la Pentecosta.

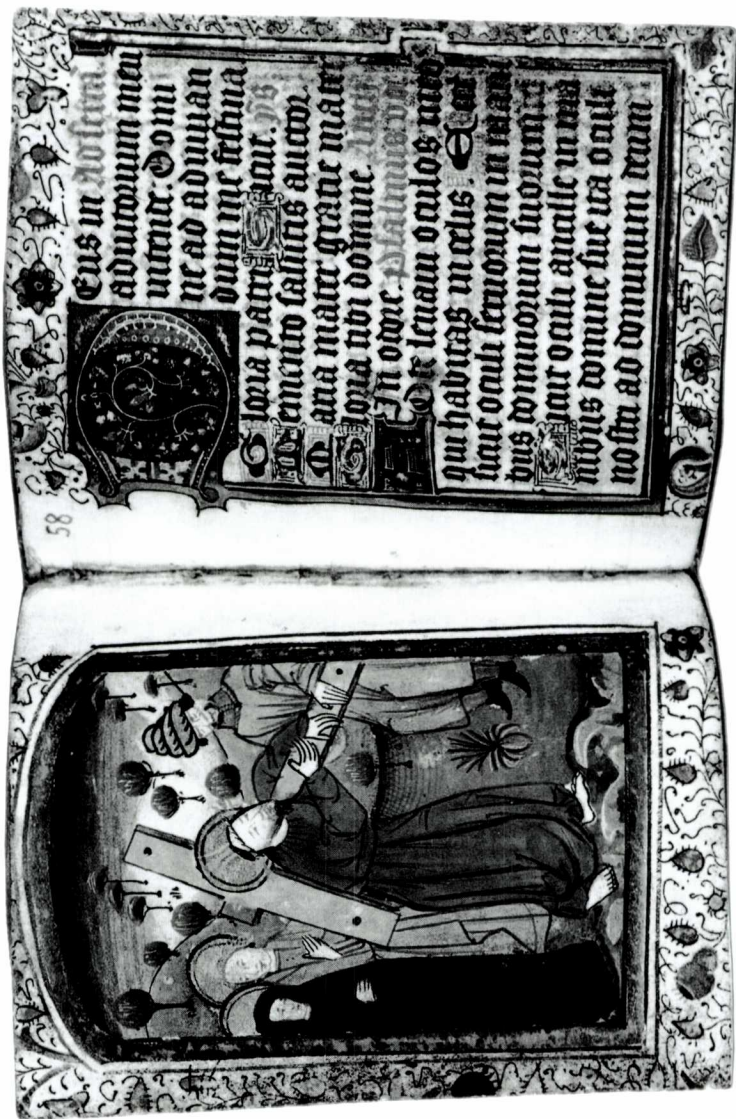
f. 14^v-18^v: «*Incipiunt Hore de Sancta Cruce*».
 Miniatura de la Crucifixió.

f. 19^v-28^v: «*Incipiunt Missa Beate Marie Virginis*».
 Miniatura de l'Anunciació.

f. 29^v-76^v: «*Incipiunt Hore Beate Marie Virginis secundum usum Romane Ecclesie*».

Miniatura de Maria amb el nen.

f. 29^v-38^v: [*Ad matutinas*].

f. 39^v-48^v: «*Ad laudes*».

Miniatura de Jesús pres en el mont de les oliveres.

f. 49^v-52^v: «*Ad primam*».

Miniatura de Jesús davant Pilat.

f. 53^v-56^v: «*Ad terciam*».

Miniatura de la Flagel·lació.

f. 57^v-60^v: «*Ad sextam*».

Miniatura de Jesús camí de la creu.

f. 61^v-64^v: «*Ad nonam*».

Miniatura de la Crucifixió.

f. 65^v-71^v: «*Ad vespervas*».

Miniatura de la Davallada de la creu.

f. 72^v-76^v: «*Ad complectorium*».

Miniatura de Jesús posat al sepulcre.

f. 77^v-87^r: «*Incipiunt septem psalmi penitenciales*».

Miniatura de la Resurrecció dels morts.

f. 87^r-91^v: «*Letania*» (menciona santa Amelberga i sant Bavo).

f. 92^v-102^v: «*Incipiunt vigilie mortuorum*».

Miniatura de la Vetlla d'un difunt.

Afegits posteriors:

f. 1-7^v: «*Isti tres psalmi sequentes dicuntur feria iii^a et vi^a ad nocturnum*».

f. 10^r: Credo.

f. 14^r-15^v: Poema a Jesucrist, inc.: «*Lauda Sion salvatorem*». Continua al f. 19^r.

f. 28^v-29^r: «*Decem Dei precepta que in catalogo continetur*».

f. 38^v-39^r: «*Opera misericordie spiritualia*».

f. 49^r: «*Beatitudines*».

f. 76^v-77^v: «*Planctus Beate Marie Virginis*».

f. 91^r-92^v: «*Alie preces et orationes*».

f. 103^v-116^v: Oracions per abans i després de la confessió, la comunió i les letanies, en llatí.

Finals s. xv inici s. xvi. Pergamí i paper, 116 f., 95 x 80 mm. 13 quaderns (el 1er i el darrer, en paper; afegits posteriorment), molt irregulars: 1⁷, 2² (<>), 3¹⁰ (> <> <> > | <> <> <), 4¹⁰ (<> <> | <> <>), 5⁸, 6⁹ (<> > <> | <> <>), 7¹¹ (<> > <> | <> > <> >), 8¹⁰ (<> <> > | <> > <>), 9⁹ (<> <> <> <> >), 10⁹ (> <> <> | <> <>), 11⁹ (<> <> | <> > <>), 12⁸. 13¹⁴. Caixa 72 x 55 mm, 17 línia, ratllat en tinta vermell clar. Llettra gòtica de 3 mm, afegits en lletra cursiva humanística. Miniatures a plena pàgina,

orla en la pàgina de la miniatura i en la pàgina encarada (flors i fulles sobre fons de pergami), caplletres il·luminades, rúbriques en vermell. Enquadernació pell negra s. XVI, restes de tanques metàl·liques, tals vermells; guillotinat, miniatures i *marginalia* molt malmesos, marques d'ús.

Donatiu de Santiago Espona. A les guardes anotacions d'un llibreter alemany del s. XX.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL. *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11; P. Bohigas, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 57-58.

11. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE SALISBURY

Ms. 1855

f. 1-12^v: Calendari, en llatí.
Rúbriques de les festes assenyalades en vermell.

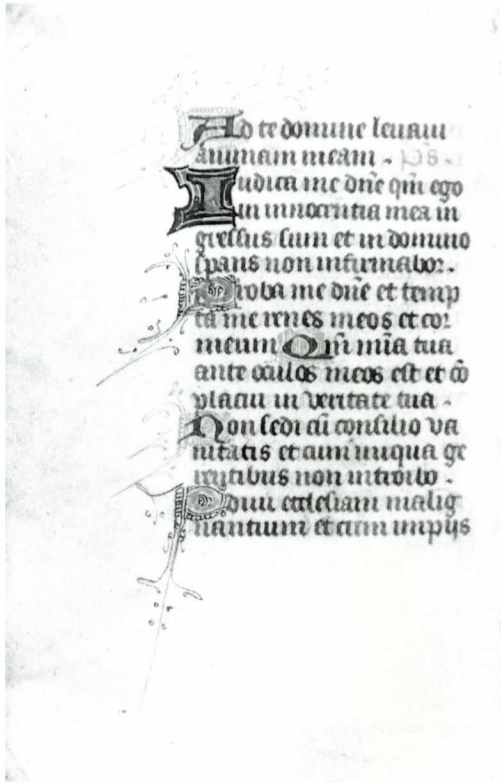
f. 14^r-24^v: «*Incipiunt quindecim orationes secundum passionem Christi*».
f. 13^v miniatura de Crist en magestat, f. 14^r caplletra, orla als dos folis encarats.

f. 25^r-27^v: «*Memoria de sancta Trinitate*».
Caplletra i pàgina orlada.

f. 29^r-45^v: Sufragis als sants.
f. 29^r-30^v: «*De sancto Thomas Cantuarensis*».
f. 28^v miniatura de Tomas de Canterbury a la missa, f. 27^r caplletra, orla als dos folis encarats.
f. 32^r-33^v: «*De sancto Christoforo martire*».
f. 31^v miniatura de sant Cristòfor, f. 32^r caplletra, orla als dos folis encarats.
f. 35^r-v: «*De sancto Georgio martire*».
f. 34^v miniatura de sant Jordi, f. 35^r caplletra, orla als dos folis encarats.
f. 36^r-37^v: «*De sancta Anna*».
Caplletra, orla als dos folis encarats.
f. 39^r-40^v: «*De sancta Maria Magdalena*».
f. 38^v miniatura de Maria Magdalena, f. 39^r caplletra, orla als dos folis encarats.
f. 42^r-43^v: «*De sancta Katherina*».
f. 41^v miniatura de santa Caterina, f. 42^r caplletra, orla als dos folis encarats.
f. 45^r-f: «*De sancta Margareta*».
f. 44^v miniatura de santa Margarida, f. 45^r caplletra, orla als dos folis encarats.

f. 47^r-109^v: «*Incipunt Hore Beate Marie Virginis secundum usum Sarum*».
f. 47^r-68^v: «*Ad matutinas*».
f. 46^v miniatura de l'Anunciació, f. 45^r caplletra, orla als dos folis encarats.

LÀMINA 11

11. Barcelona, Bib. Cat., ms. 1855.

f. 69^v-78^v: Pregàries als sants.
 f. 80^r-85^v: «*Ad primam*».
 f. 79^v miniatura de la presentació davant Pilar, f. 80^r caplletra, orla als dos folis encarats.
 f. 87^r-90^v: «*Ad terciam*».
 f. 86^v miniatura de la flagel·lació, f. 87^r caplletra, orla als dos folis encarats.
 f. 92^r-95^v: «*Ad sextam*».
 f. 91^v miniatura del camí de la creu, f. 92^r caplletra, orla als dos folis encarats.
 f. 97^r-100^r: «*Ad nonam*».
 f. 96^v miniatura de la crucifixió, f. 97^r caplletra, orla als dos folis encarats.
 f. 102^r-100^r: «*Ad vespervas*».
 f. 101^v miniatura de Jesús baixat de la creu, f.102^r caplletra, orla als dos folis encarats.
 f. 105^v-109^v: «*Ad completorium*».
 Caplletra, orla als dos folis encarats.

f. 109^v-115^v: Pregàries.

f. 117^r-131^r: «*Incipiunt septem psalmi penitentiales*».
 f.116^v miniatura de l'Anunciació, f. 117^r caplletra, orla als dos folis encarats.

f. 131^r-141^v: «*Letania*».

f. 142^r-146^v: «*Letania de sancta Maria*».

f. 148^r-184^r: «*Incipiunt vigilie moruorum*».
 f.147^v miniatura d'una missa de difunts, f. 148^r caplletra, orla als dos folis encarats.

f. 186^r-206^v: «*Commemoraciones animarum*».
 f.185^v miniatura de la resurrecció d'un difunt, f. 186^r caplletra, orla als dos folis encarats.

f. 208^r-221^v: «*Psalterium de passione*».
 f.207^v miniatura de la resurrecció de Crist amb els instruments de passió, f. 208^r caplletra, orla als dos folis encarats.

Finals s. xv. Vitel·la, 221 f. (num. antiga 402 p., verso dels f. amb miniatures en blanc), 105 x 75 mm. 26 quaderns, majoritàriament quaternions (<> <> | <> <>), augmentats en alguns casos per l'encart dels fulls de les miniatures: 1-2⁶ (<> < | > <>), 3⁹ (> <> <> | <> <>), 4⁹ (<> <> | <> > <>), 5¹² (<> > <> > | <> > <>>), 6¹¹ (<> > > <> | <> <>), 7⁹ (<> <> | <> <>), 8-9⁸, 10-11¹⁰ (<> > <> | <> > <>), (<> <> > | <> <>), 13⁹ (<> <> | <> <> >), 14-16⁸, 17⁶ (<> < | > <>), 18⁸ (> <> < | > <> >), 19-21⁸, 22⁹ (<> <> | <> > <>), 23-24⁸, 25⁹ (<> <> > | <> <>), 26⁹ (<> <> | <> <>). Caixa 53 x 33 mm, 16 línies, ratllat en vermell clar. Lletra gòtica anglesa de 2 mm. Miniatures a plena pàgina, *marginalia* (flors i fulles de vinya sobre fons de pergamí), caplletra i inicials il·luminades, rúbriques en vermell. Enquadernació pell mar-

ron s. xx estampada en fred; als folis de guarda posteriors anotacions manuscrites, marques d'ús, guillotinat.

Al foli de guarda *ex-libris* ms. de John Forshaw, 1915. Donatiu de Santiago Espo-
na.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL, *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 11 ilàm. 2; P. BOHIGAS, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 48; J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos*, Burgos, 1980, núm. 458.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 47.

12. LLIBRE D'HORES SEGONS L'ÚS DE ROMA, ORIGINARI DEL NORD DE FRANÇA

Ms. 1856

f. 1-12^r: Calendari, en llatí.

Rúbriques de les festes assenyalades en vermell.

f. 13^v-21^v: «*Incipiunt Hore de Sancta Cruce*».
Miniatura de la Crucifixió.

f. 22^v-29^v: «*Incipiunt Hore de sancto Spiritu*».
Miniatura de la Pentecosta.

f. 30^v-37^v: «*Incipit Missa de Beate Marie Virginis*».
Miniatura de Maria i santa Anna jugant amb el nen.

f. 37^v-43^v: Extrets dels evangelis.
f. 37^v: «*Inicium sancti evangelii secundum Johannem*».
f. 39^r: «*Secundum Lucam*».
f. 40^v: «*Secundum Matheum*».
f. 42^v: «*Secundum Marcum*».

f. 44^v-127^v: «*Incipiunt Hore Beate Marie Virginis secundum usum Romanum*».
Miniatura de l'Anunciació.

f. 44^v: [Ad matutinas].

f. 69^v: «*Ad laudes*».

Miniatura de la Visita a santa Isabel.

f. 85^v: «*Ad primam*».

Miniatura del Naixement.

f. 92^v: «*Ad terciam*».

Miniatura de l'Anunci als pastors.

f. 99^v: «*Sextam*».

Miniatura de l'Adoració dels mags.

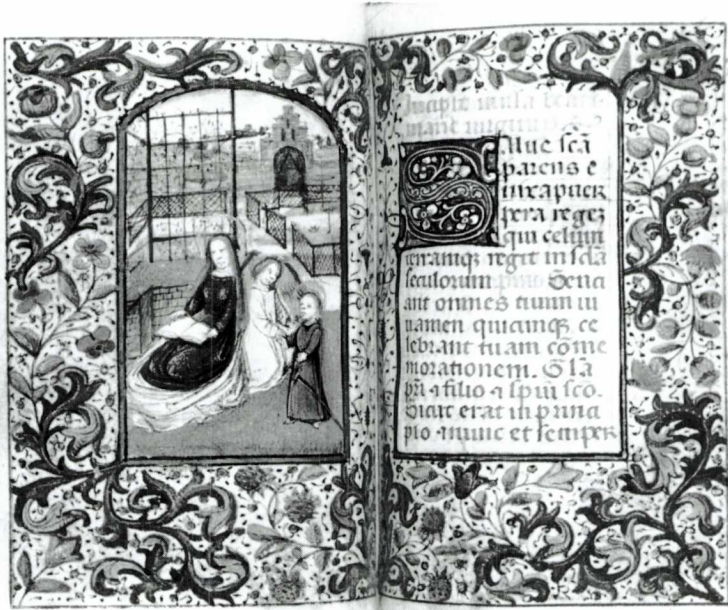
f. 105^v: «*Ad nonam*».

Miniatura de la Presentació al temple.

f. 110^v: «*Ad vespervas*».

Miniatura de la Massacre dels innocents.

LÁMINA 12

12. Barcelona, Bib. Cat., ms. 1856, f. 30^v-31.

f. 120^v: «*Ad completorium*».
Miniatura de la Fugida a Egipte.

f. 128^v-140^v: «*Incipit officium Beate Marie Virginis quod dicitur per totum adventum*».
Miniatura de la Coronació de la Mare de Déu.

f. 141^v-156^v: «*Incipiunt septem psalmi*».
Miniatura de Savid pregant.

f. 156^r-168^v: «*Letania*».

f. 169^v-226^v: «*Incipiunt vigilie mortuorum*».
Miniatura d'una processó d'enterrament.

f. 226^v-235^v: «*Oratio de Sancta Maria*», inc.: «Obsecro te...».

Finals s. xv. Vitel·la (els fulls amb miniatura a plena pàgina en pergami més gruixut), 235 f., 85 x 65 mm. 29 quaderns, normalment quaternions, augmentats en alguns quaderns per l'encart dels fulls de les miniatures: 1-2⁶ (<> < | > <>), 3⁸, 4⁹ (> <> <> | <> <>), 5⁸, 6⁹ (<> <> > | <> <>), 7-8⁸, 9⁹ (<> <> > | <> <>), 10⁸, 11⁹ (<> <> > | <> <>), 12¹⁰ (<> > <> | <> <> >), 13⁹ (<> <> > | <> <>), 14⁹ (> <> <> | <> <>), 15⁹ (<> > <> | <> <>), 16⁵ (> <> | <>), 17⁸, 18⁹ (> <> <> | <> <>), 19-20⁸, 21⁹ (<> <> > | <> <>), 22-29⁸. Caixa 42 x 47, 16 línies, ratllat en vermell clar. Lletra gòtica rodona de 1,2 mm. Miniatures a plena pàgina, orla a la pàgina de la miniatura i a la pàgina encara (flors i fulles sobre fons de pergami), caplletra i inicials il·luminades, rúbriques en vermell. Enquadernació pell marron s. xx estampada en fred, cantos i vores de contraplans amb ferros daurats, signada «Brugalla 1950».

Donatiu de Santiago Espona.

Bibl.: BIBLIOTECA CENTRAL, *Inventario Espona*, Barcelona, 1960, p. 12 i làm. 2; P. BOHIGAS, «Les manuscrits à miniatures...», *Librarium*, núm. 7 (1964), p. 58.

Exposicions: Biblioteca de Catalunya, *Bibliographica*, Barcelona, 1993, núm. 48.

13. FRAGMENT D'UN LLIBRE D'HORES

Tres fulls (un bifoli més un full solt) corresponents a l'ofici de difunts, *In primo nocturno*.

f. 1^{rv}: [Ps. 5, 6-12], inc. «[...]sti omnes qui operantur...», expl.: «irritaverunt te domine».

f. 2^r-3^v: [Ps. 7, 13-], inc.: «... suum tetendit et paravit...», f. 2^v, «A.» «Nequando rapiat ut leo animam meam, dum non est qui redimat neque qui salvum faciat», «V» «A porta inferi» «R.» «Erue domine animas eorum», «*Lectio prima*» [Iob 7], «Parce michi domine...», f. 3^v, «R.» «Credo quod redemptor

meus vivit, et in novissimo die de terra surrecturus sum, et in carne mea videbo Deum salvatorem meum», «V.» «Quem visurus sum ego ipse et non alius, et oculi mei conspecturi sunt, et in carne mea videbo», «*Lectio secunda*» «Tedet animam meam in te...».

S. xv. Vitel·la, 3 f., 150 x 120 mm. Reclam. 11 línies, caixa 85 x 72 mm, reglat amb tinta marró clar. Llettra gòtica rectangular de 5 mm. Rúbriques en vermell, caplletres alternades en blau i vermell, amb filigranes. Mal estat de conservació.

Els tres fulls van ser cosits en forma de butxaca; els marges externs dels f. 2 i 3 han estat arrodonits, i els forats de les puntades hi són molt evidents. Notes marginals del s. xvii: al f. 1^v «Aquesta libreta és de mí, Pere Forn, rrector de Sevís, i si achàs la perdie donarà un real de trobes que la i torne, i això sens falta, ain 1661», al f. 3^v «Perguamí cosit».